

www.turkishstudies.net/turkishstudies

Turkish Studies

eISSN: 1308 - 2140

Research Article / Araştırma Makalesi

Türk Kültüründe Alafranga Saatlerin Osmanlı Duvar Resimlerindeki Yansıması

The Reflection of European Clocks in Turkish Culture on Ottoman Mural Paintings

Ayşe Pelin Şahin Tekinalp*

Abstract: In order to understand time, mankind has benefited from the sun since ancient times, and with the sun falling to the earth, he was able to understand what part of the day it was, that is, the clock and the time. Anatolian lands are important as a geography with one of the earliest examples of two small sundials from the Late Hellenistic period. As a region with early examples, its development in Anatolia will continue for centuries and clocks with different usage patterns will be visible in different media. For Muslim communities, time is primarily associated with prayer time. However, as in the rest of the world, the change will begin for the Ottoman Empire in the 19th century and the process of understanding time will change in the secularized daily life. As one of the elements of Ottoman modernization, the use of European watches is described in the texts as an indispensable part of modern life. Clocks, which are mentioned in detail in various literary and historical texts as well as travel books, were among the subjects described in Ottoman painting art. Ottoman mural paintings showed the feature of being a documentary by choosing the change, innovations, all the modernity indicators as the subject. Sometimes the steamships, sometimes the symbols of the period, sometimes the volcanic eruptions that found their place in world history, and sometimes the depictions that herald the period with religious symbols. When the use of European clocks found their place in the Ottoman lands, as in the whole world, clock depictions are seen in religious or civil architectural decorations. Mural paintings are depicted independently in religious building complexes, especially in fountain domes or mainly in houses, next to the paintings in the whole Anatolian geography. The fact that the Ottoman Period wall paintings are primarily documentary is seen in realistic depictions. Apart from the basic features of Ottoman painting, the new one attracted the attention of the muralists and started to be preferred in compositions simultaneously. Like the reflections of all innovations in the paintings, European-style desk clocks are depicted as an indicator of wealth in accordance with the testimonies of the period. Also, especially clock towers built during the reign of Abdülhamid II were depicted with their surroundings considering their structural features. In this context, it is noteworthy that time does not show the prayer time of the clock, but also points to the day and the new way of life. In addition to the continuation of the tradition, the clocks, which are the indicators of modern goods and the new way of life, are valuable and different to the extent that they take place in the wall paintings, although not in large numbers. Mural paintings as one of the indicators of Ottoman modernization, examples seen in both religious and civil architecture were included in the paintings in accordance with the statements of the witnesses of the century. Ornate, pendulum, monumental clocks make visual documentation of history in a realistic style. On the one hand, although the concept of time is associated with prayer in Ottoman daily life, mural paintings are the visualization of the changing habits in the daily life of the Ottoman Empire, which has now adopted the

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
Assoc. Dr., Hacettepe University, Faculty of Literature, Art History Department
ORCID 0000-0002-9551-3807

aysepelin.tekinalp@hacettepe.edu.tr, apelintek@gmail.com

Cite as/ Atıf: Şahin Tekinalp, A. P. (2024). Türk kültüründe alafranga saatlerin Osmanlı duvar resimlerindeki yansıması. *Turkish Studies*, 19(1), 315-331. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.71950>

Received/Geliş: 20 August/Ağustos 2023

Accepted/Kabul: 20 March/Mart 2024

Published/Yayın: 25 March/Mart 2024

Checked by plagiarism software

modern life. In this context, art history as mural paintings as visual history documents will take its place in cultural history.

Structured Abstract: Within the scope of our research, it will be discussed how the concepts of time and clock visually took place in Ottoman modernization based on their development over the centuries. In the wall paintings, which appear as a visual transmission area of the modernization period, the depiction of European clocks will be presented on a selection. In order to understand time, mankind has benefited from the sun since ancient times, and with the sun falling to the earth, he was able to understand what part of the day it was, that is, the clock and the time. Anatolian lands are important as a geography with one of the earliest examples of two small sundials from the Late Hellenistic period. As a region with early examples, its development in Anatolia will continue for centuries and clocks with different usage patterns will be visible in different media. For Muslim communities, time is primarily associated with prayer time. Evliya Çelebi, while introducing the tradesmen of Istanbul, mentions about 45 shops and 1000 employees under the title of Watchmakers tradesmen, and emphasizes that the difficulty of making watches is not human work. It is also interesting that Nevşehirli Damat İbrahim Pasha, who adopted many innovations within the borders of the Ottoman Empire in his private life in the 18th century, had many watches in his order list from France. However, as in the whole world, the change will begin for the Ottoman Empire in the 19th century and the process of understanding time will change in the secularized daily life. The change will first start with the administration and after participation in meetings abroad with assignments within the Empire, it will be used as goods for the public. During the reign of Mahmud II (1808-1839), Moltke, in his letter dated 24 November 1835, describes the house of Serasker Mehmed Hüsrev Pasha with his belongings. A similar transfer can be observed from the English Julia Pardoe's narratives. Ottoman mural paintings showed the feature of being a documentary by choosing the change, innovations, all the modernity indicators as the subject. Sometimes the steamships, sometimes the symbols of the period, sometimes the volcanic eruptions that found their place in world history, and sometimes the depictions that herald the period with religious symbols. When the use of European clocks found their place in the Ottoman lands, as in the whole world, clock depictions are seen in religious or civil architectural decorations. Mural paintings are depicted independently in religious building complexes, especially in fountain domes or mainly in houses, next to the paintings in the whole Anatolian geography. In this study, the situation will be determined with a selection from the Anatolian mural painting. The feature of the Ottoman Period mural paintings being primarily documentary is seen in the realistic depictions. Apart from the basic features of Ottoman painting, the new one attracted the attention of the muralists and started to be preferred in compositions simultaneously. Like the reflections of all innovations in the paintings, European-style desk clocks are depicted as an indicator of wealth in accordance with the testimonies of the period. Also, especially in clock towers built during the reign of Abdülhamid II were depicted with their surroundings, taking into account their structural features. In this context, it is noteworthy that time does not show the prayer time of the clock, but also points to the day and the new way of life. In addition to the continuation of the tradition, the clocks, which are the indicators of modern goods and the new way of life, are valuable and different to the extent that they take place in the mural paintings, although not in large numbers. It is noteworthy that the clock towers, which serve different purposes in the secularized life, are visible, especially as European clocks are preferred in the mural paintings in various places in Anatolia. Clock towers, which turned into a symbol of power and the continuity of power for Abdülhamid II also found their place in the paintings. Mural paintings as one of the indicators of Ottoman modernization, examples seen in both religious and civil architecture were included in the paintings in accordance with the statements of the witnesses of the century. Ornate, pendulum, monumental clocks make visual documentation of history in a realistic style. On the one hand, although the concept of time is associated with prayer in Ottoman daily life, wall paintings are the visualization of the changing habits in the daily life of the Ottoman Empire, which has now adopted the modern life. In this context, Art History as visual history documents and wall paintings will take its place in cultural history.

Keywords: Art History, Clock, Ottoman painting, mural painting, European clock

Öz: Zamanı anlamak için insanoğlu antik dönemden beri güneşten yararlanmış ve güneşin yeryüzüne düşmesi ile birlikte günün hangi diliminde olduğunu, yani saati, zamanı anlayabilmiştir. Anadolu toprakları, Geç Helenistik döneme ait iki küçük güneş saati en erken örneklerden birine sahip bir coğrafya olarak önemlidir. Erken örneklere sahip bölge olarak Anadolu'daki gelişimi yüzyıllar boyu devam edecek ve kullanım şekli değişik olan saatler farklı mecralarda görünür olacaktır. Müslüman topluluklar için zaman

öncelikli olarak namaz saati ile ilişkilendirilmiştir. Ancak tüm dünyada olduğu gibi değişim Osmanlı İmparatorluğu için de 19. yüzyılda başlayacaktır ve sekülerleşen gündelik yaşam içinde zamanı anlama süreci değişecektir. Osmanlı modernleşmesinin unsurlarından biri olarak alafranga saat kullanımı modern yaşamın olmazsa olmazı olarak metinlerde anlatılmıştır. Çeşitli edebi ve tarihi metinlerde ayrıca seyahatnamelerde ayrıntılı olarak söz edilen saatler Osmanlı resim sanatında da betimlenen konular arasına girmiştir. Osmanlı duvar resimleri değişimi, yenilikleri, bütün modernlik göstergelerini konu seçerek belgeleyici olma özelliğini ortaya koymuştur. Kimi zaman buharlı gemiler kimi zaman dönemin simge yapıları, kimi zaman dünya tarihinde yerini bulan volkanik patlamalar kimi zaman da dini sembollerle dönemden haber veren betimlemeler olarak dikkati çekmiştir. Alafranga saat kullanımı da tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı topraklarında yerini bulunca dini ya da sivil mimari bezemeleri içinde saat betimlemeleri görülmektedir. Duvar resimleri tüm Anadolu coğrafyasında dini yapı kompleksleri içinde, özellikle şadırvan kubbelelerinde ya da ağırlıklı olarak evlerde resimlerin yanında bağımsız olarak betimlenmiştir. Osmanlı Dönemi duvar resimlerinin öncelikli olarak belgeleyici olma özelliğini gerçeğe uygun tasvirlerde görülmektedir. Osmanlı resminin temel özelliklerinin dışında yeni olan da nakkaşların dikkatini çekerek eşzamanlı olarak kompozisyonlarda tercih edilmeye başlamıştır. Tüm yeniliklerin resimlerdeki yansımaları gibi Avrupa tarzı masa saatleri dönemin tanıklıklarına uygun bir şekilde zenginlik göstergesi olarak betimlenmişlerdir. Ayrıca özellikle II. Abdülhamid döneminde inşa edilen saat kuleleri, yapısal özellikleri dikkate alınarak çevreleriyle birlikte resmedilmiştir. Bu bağlamda zamanın, saatin namaz saatini göstermekten çıkarak günü ve yeni yaşam biçimini de işaret etmesi dikkate değerdir. Geleneğin devam etmesinin yanında modern eşyaların ve yeni yaşam biçiminin göstergesi olana saatler duvar resimlerinde sayıca çok fazla olmasa da yer bulduğu ölçüde değerli ve farklıdır. Duvar resimleri Osmanlı modernleşmesinin göstergelerinden biri olarak hem dini hem sivil mimaride görülen örnekler, yüzyılın tanıklarının aktarımlarına uygun bir biçimde resimlerde yer almışlardır. Süslü, sarkaçlı, anıtsal saatler geçekçi bir üslupla, tarihin görsel belgelemesini yaparlar. Bir yanda Osmanlı günlük yaşamında zaman kavramı namazla ilişkilendirilse de artık modern yaşantıyı benimseyen Osmanlı İmparatorluğu'nun gündelik hayatındaki değişen alışkanlıkların görselleştirilmesidir duvar resimleri. Bu bağlamda görsel tarih belgeleri olarak duvar resimleri de olarak Sanat Tarihi, kültür tarihi içinde yerini almış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tarihi, saat, Osmanlı resmi, duvar resmi, Avrupa saati,

Giriş

Osmanlı duvar resimleri boyalı nakış geleneğinden sonra yeni bir tür olarak ortaya çıkan ve hızla İmparatorluğun tüm sınırlarında görülebilen bezemedir. Bu resimler 18. yüzyılın ikinci yarısında başlar ve hemen sonrasında özellikle değişen İstanbul silüetinin görsel yansımasını sunmaktadır. Özellikle kullanılan malzemenin farklılaşmasının yanında 19. yüzyılda konu değişimi ve çeşitliliği dikkati çekmektedir. Bazen bir dergi bazen resmi bir yazı bazen de görsel tarih ansiklopedisi gibi görevler üstlenen resimlerde belki yaptıranın belki de gündemin değişen unsurlarının görselleştirilmesinden söz edilebilir. Duvar resimlerinin görülme alanı başkent İstanbul ve Anadolu dışında Makedonya, Arnavutluk, İsrail, Suriye, Yunanistan, Adalar, Mısır'daki Osmanlı idaresindeki tüm bölgelerdeki şehirler olmakla birlikte bu çalışmamızda sadece Anadolu kentlerinde yer alan örnekler incelenecektir.

Duvar resimleri incelendiğinde pek çok yeniliğin yanı sıra özellikle günlük kullanımda refah, zenginlik ve modernliğin sembollerinden bir olan masa saatleri ve II. Abdülhamid ile ilişkilendirdiğimiz saat kulelerinin fazla olmamakla birlikte resmin öznesi olmayı başardığı anlaşılmaktadır. Ama öncelikle köklü bir tarihe sahip Anadolu topraklarında saat, zaman kavramının nasıl ortaya çıktığı, yüzyıllar boyunca insanlığın gündelik yaşamında nasıl değiştiği ve hatta zamanın önemli buluşları arasına nasıl girdiğinin izi sürülmeye çalışılacaktır.

İnsanoğlu zamanı, günün hangi diliminde olduğunu her zaman bir şekilde anlamıştır. Bireyler zamanı ve saat kavramını insanlık tarihi boyunca güneşin yeryüzüne düşmesiyle oluşan gölgeler ile tahmin etmeye çalışmıştır ve bu yüzden gözü hep güneşte olmuştur.

Bir cismin gölgesinin güneşin hareketine bağlı olarak yeryüzüne düşmesine buna bağlı olarak da zamanın belirlenmesine neden olan aygıtlara güneş saati denmektedir ve bulunduğu yerin

o anki zamanını gösterir. Anadolu toprakları, Geç Helenistik döneme ait iki küçük güneş saati en erken örneklerden birine sahip bir coğrafya olarak önemlidir (Tabak ve Tekinalp, 2011, s. 121). Zaman içinde güneş saatlerinin kullanılmaya devam edildiğini bize Selçuklu Dönemi ve Osmanlı'ya ait güneş saatleri gösterir ve bu saatlerin büyük çoğunluğu İstanbul'da görülmektedir (Çam, 1990, s. 14). Güneş saatlerinin Osmanlı İmparatorluğu döneminde geliştiği ve hatta 20. yüzyılda dahi kullanıldığı bilinmektedir (Acun, 2011). Aynı zamanda Astrolop ya da Rubu tahtası yardımıyla da saati anlamak olasıydı. Mekanik saatlerin ortaya çıkması ve yaygınlaşması ise daha sonraki bir dönemde olacaktır. Çelik ve çeşitli alaşımlardan yapılan ve dişli çarklar aracılığı ile çalışan saatlerdir mekanik saatler ve kule, ev, cep saatleri olarak çeşitlenir (Acar, 2011, ss. 399-400). Ayrıca Anadolu insanı zamanı belirlemek amacıyla güneşten yararlanmak için güneş saatine sahip olmasa da güneşe göre zamanı tayin etme geleneğini yüzyıllardır belki de binlerce yıldır hep sürdürmüştür ve sürdürmeye devam edecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda saat kullanımı günlük yaşamın vazgeçilmez unsuru haline gelmeden önce namaz saati ve takvim hesaplamalarının muvakkithanelerde yapıldığı bilinir. Muvakkithaneler zamanı doğru saptamak için bir ya da bazen birden fazla görevlinin bulunduğu ve camilerin bir bölümünde bir mekânın ayrıldığı yerlerdir. İstanbul'da Fatih Camii'nin avlusundaki muvakkithane ile 15. yüzyıl sonlarında görülmeye başlayan muvakkithaneler yüzyıllar boyunca güvenilir bulunarak devam eder ve 19.yüzyılda mekanik saatler yaygınlaştığı halde İmparatorluğun son yıllarına kadar hep kullanılmışlardır (Acar, 2011, s. 403).

19.yüzyılda özellikle ithal mekanik saatlerin Osmanlı gündelik yaşamına girişi ve egemen olmasını kimi zaman modernlik kimi zaman da ele geçirilme olarak aktaran metinlerle karşılaşmaktayız. Ahmet Haşim'in Gurebahane-i Laklakan'da Müslüman Saati yazısının giriş cümlesindeki gibi "İstanbul'u yenileştiren ve yerlisini şaşırtan istilaların en gizlisi ve en tesirlisi yabancı saatlerin hayatımıza girişi oldu." (Haşim, 20021, s. 11). İşte tam Haşim'in yazdığı gibi artık zamanı anlamak amacıyla yeni, modern saatlerin her türü kısa zamanda İmparatorluk sınırlarına yayılır. Saatler bu amaç dışında, resim repertuarına da girmiştir ve bezeme programının bir parçası olarak evlerin süslenmesinde tercih edilen bir motif olarak da görülmüştür. Osmanlı sultanlarının hediye olarak düşünüp hediye ettiği hem de sultanlara, vezirlere verilen saatlerin anlamı sadece parayla değil atfedilen değerle de ilişkilidir.

Ayrıca saat tamircisi, saat ustası diye bir meslek grubunun oluştuğu bilgisinin görsel olarak yansımaları Surname-i Hümayun resimlerinden anlaşılır. Surname-i Hümayun resimlerinde saat ustalarının geçitteki varlığı diğer tüm ustalar kadar önem verildiğinin ve yeni bir meslek grubu olarak gösterilmesinden de otaya çıkmaktadır. Şehinşahnâme'de İstanbul Rasathanesi'nde Takiyüddin ve arkadaşlarını çalışırken gösteren bir yazmada kum saati, masa saati dikkati çekmektedir (Acar, 2011, ss. 400-402).

Görsel 1 : Şehinşahnâme, Takiyüddin ve arkadaşları, (Acar, Ş. 2009, s. 84)

Evliya Çelebi de İstanbul esnafını tanıtırken Saatçiler esnafı başlığı altında 45 civarında dükkândan ve 1000 çalışandan söz eder. Saat yapmanın zorluğunu insan işi değildir diyerek vurgular ve “bu hüneri bilmeye 70 hüner bilmek gerektir ki aylı, günlü, mikâtlı ve çalar saat yapım on iki kitap ilmi daha bilmek gerektir ki tam usta ola” şeklinde anlatmıştır (Evliya Çelebi, 2016, ss. 367-368). Ara ara gezdiği yerlerdeki saat kulelerinden de söz eden Evliya Çelebi, Narda Hisarı’nı anlatırken İbretlik Saat Kulesi başlığı altında yüksek olduğu, bir saat uzaklıktaki mesafeden bile sesinin duyulduğu, tek çarklı bir saati olduğunu anlatır (Evliya Çelebi, 2016, s. 334). Ayrıca Osmanlı sultanına saat hediye edildiği bilgisi seyahatnamelerdeki gravürlerden öğrenildiği gibi bakımlarını yapacak ustaların da İstanbul’a geldiği bilinmektedir. 18.yüzyılda Osmanlı sınırları içinde pek çok yeniliği özel yaşantısında benimseyen Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın Fransa’dan sipariş listesi içinde çok sayıda saatin olması da dikkate değerdir (Yılmaz, 2011, s. 42). 8 Ağustos 1722 tarihli belgeye göre siparişleri elçilik çevirmeni Le Noir aracılığıyla alınan teslimat listesinde zincir, goblen kumaşlar gibi pek çok ürünün yanında üç saat de bulunmaktadır (Araç, 2015, s. 159). 19.yüzyılda ve özellikle II. Abdülhamid döneminde devam eden bu merak ve saatlerin yaygınlaşma süreci Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü kitabında da görünür olacaktır.

“Sahibinin en mahrem dostu olan, bileğinde nabzının atışına arkadaşlık eden, göğsünün üstünde bütün heyecanlarım paylaşan, hulâsa onun hararetiyle ısınan ve onu uzviyetinde benimseyen yahut masasının üstünde, gün dediğimiz zaman bütününü onunla beraber bütün olup yaşayan saat, ister istemez sahibine temessül eder, onun gibi yaşamağa ve düşünmeğe alışır.” (Tanpınar, 2008, s. 15).

Saatler çeşitleri ve konumlarına göre cep, ev ve kamusal alandaki kuleler olarak gruplanabilir. Cep saatleri bireysel kullanım için, ev saatleri evde masa ve ayaklı tasarımlar olarak görülebilir. Saat kuleleri ise kamusal alanın vaz geçilmezi olacaktır ve kimi zaman meydanlarda kimi zaman yüksek alanlarda, tepelerde kimi zaman ise bir yapının duvarı üzerinde yer alır. Her yerden görünebilen kule gibi yapıldıkları için kaide, gövde ve en üstede de köşk bölümü dikkati çeker. Osmanlı Modernleşme döneminde ise din ile devlet işleri ayrılınca özellikle mesai saatlerinin güneş saati ile düzenlenmesine başta saat kuleleri yararlı olmuştur (Acun, 2011, ss. 8, 12).

Müslüman toplumlarda saatlerin varlığı elbette öncelikle ibadet vaktini öğrenmek amacıyla kullanılmaları açısından önemlidir. Gölge ve güneşin varlığı ile güneş saatlerinin ardından özellikle mekanik saatler yönetici ve entelektüel kesim tarafından modernleşmenin sembollerinden biri olarak konakların resim repertuarı içine dâhil edilir.

Osmanlı İmparatorluğunda Duvar Resimlerinin Gelişimi

Duvar resimleri yeniliklerin görsel aktarımı açısından önemli bir mecra olarak düşünülmüş gibidir. Dolayısıyla gelişimi aktarmak ve süreci ortaya koymak amacıyla duvar, resimlerini anlamak gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yeni bir tür olarak ortaya çıkan duvar resimleri 18. yüzyılın ikinci yarısında önce İstanbul’da görülür. Geleneksel Osmanlı resminin belgeleme anlayışını yeğleyen resimlerde ilk dikkati çeken durum ışık, gölge, geriye doğru derinliğin gösterilmesi şeklinde farklı uygulamalar öncelikle kitap resimlerinde ardından duvar resimlerinde görülmeye başlar. Saray ve saray bağlantılı kişiler sayesinde başkent İstanbul’un öncülüğünde Osmanlı sınırlarındaki tüm merkezlerde aynı denebilecek uygulamalar ortaya çıkmıştır. Resimlerin yapım tekniği ve kullanılan malzemelere bakılacak olursa 18. yüzyılda sıva üzerine kök boylarla yapıldığı anlaşılır. Başlarda dar şeritler halinde tavan eteğini dolanırken zamanla yağlıboya kullanılmaya başlanır ve madalyonlar içinde büyük boyutlu resimlere dönüşen bir süreçten söz etmek olasıdır.

18. yüzyıldan itibaren izlediğimiz duvar resimlerinde hem Topkapı Sarayında hem saray dışındaki köşklere Osmanlı sultanlarının egemenlik alanlarını, yaşadığı mekânları resim programında görmek istemelerinin yansıması olarak Topkapı Sarayı, Beşiktaş Sarayı, Kâğıthane'de yer alan köşkler, su kenarı kasırları yoğun olarak görülür. 18. yüzyılın ardından ise 19. yüzyılda Çırağan Sarayı, Yıldız Sarayı Köşklere gibi yapılar yer alırken Boğazın insansız saltanat kayıkları, İstanbul'un simgesi Kız Kulesi, Avrupa yapıları ya da ölü doğa betimlemeleriyle konu çeşitliliğinin arttığı dikkat çeker.

Kompozisyonun merkezine yerleştirilen yapılar incelendiğinde otoriteyi ve değişen mimari anlayışı simgeleyen yapılarla farklılaşan İstanbul'u konu alan başkent ya da başkent dışından örneklerde, sıklıkla kompozisyonun odak noktasında önemli yapılar yer almaktadır.

19. yüzyılda ise değişim özellikle yağlıboya kullanımı ve farklı konularla devam etmektedir. Resim repertuarı ele alındığında hem 18. hem de 19. yüzyılda öncelikle manzara ağırlıklı betimlemelerin çokluğundan söz edilmelidir. Manzaraların ardından ise /yukarıda da belirtildiği üzere /yapı odaklı betimlemeler özellikle dönemin tarihi ve güncel olmak üzere önemli yapılarına odaklandıkları görülür. Ayrıca Mekke, Medine, kutsal kuzulu kompozisyonlar başta olmak üzere din temalı resimlerden modern yaşamın unsurlarına kadar farklı konuların tercih edildiği görülmektedir.

Osmanlı resmi denildiğinde ilk akla gelen kaydetme, belgeleyici olma amacının devam ettiği kompozisyonlara bakıldığında, yenilikler ve değişimleriyle dönemin yansıması takip edilebilmektedir. Özellikle duvar resimleri "resimli tarih anlatımı" diyebileceğimiz şekilde anlatımcı, bilgilendirici olma görevini de üstlenmiş gibidir. Bu duruma örnek verecek olursak Osmanlı sınırlarına ilk geldiği andan itibaren yandan çarklı ya da buharlı gemilere ve 19.yüzyılın zırhlı korvet filosuna; sanayi fuarları ile ilişkilendirebileceğimiz Avrupa yapılarından gittikçe kalabalıklaşan İstanbul'a kadar değişim ya da modernleşme izleri ve dönemin yeni yapı türü fabrikalar sanayileşmenin kanıtı olarak bize yeni dünyadan haberler verir. Böylece duvar resimlerinin kimi zaman iletişim aracı gibi ele alındığını da düşünmek olasıdır (Şahin Tekinalp, 2002, ss. 440-444).

Duvar resimleri İstanbul dışına nasıl yayılmıştır diye araştırıldığında karşımıza ayan ve eşrafın gücü çıkar. Yerel yöneticiler sayesinde duvar resmi kısa sürede İmparatorluğun tüm sınırlarına ulaşmış ve konu tercihi benzer bir şekilde devam etmiştir. Merzifon, İzmir, Soma, Çanakkale, Kayseri, Antep, Ürgüp ve benzeri olmak üzere Anadolu içinde farklı bölge ve şehirlerde, ayrıca Anadolu dışında Balkanlar, Makedonya, Yunanistan özellikle adalar başta olmak üzere ve yakınımızda Halep Sancağının çeşitli şehirlerinde yeni repertuarın benimsendiği anlaşılır. İstanbul dışında zaten daha önce duvar nakışlarında çalışan ustalar yeni bir tür olarak duvar resmi anlayışını benimseyip bilgileri dâhilinde resimler yapmışlardır. Bu yüzden İmparatorluk içinde farklı üslup ve anlayışlar görülmüştür. İstanbul dışındaki tasvirler incelendiğinde, resimleri yapan sanatçıların ortak noktası olarak ilk dikkati çeken unsur başkentte başlayan süsleme programını benimsemiş olmalarıdır. İstanbul'daki betimlemelerde olduğu gibi kuru sıvayla başlayan süreç 19. yüzyılla birlikte yağlıboyanın kullanımı ile daha incelikli, detaylı aktarımlarla devam eder (Renda, 1977). Gerek İstanbul gerekse Anadolu, Rumeli, Balkanlarda sanatçıların yenilikleri uygulamak açısından rahat hissettiği mecra manzaralardır (Renda, 1975, ss.36-49). Dolayısıyla öğrendikleri her yeniliği öncelikle manzara betimlemelerinde denemişlerdir. Nakkaşlar, ressamlar görmedikleri zaman hayali kompozisyonlar oluşturmuşlardır. Hayali olanlar ve gerçek görüntüler olarak betimlenen resimlerde en net uygulama İstanbul silüetinde görülmektedir. Böylelikle kısa zamanda İstanbul dışındaki Osmanlı topraklarının yanı sıra Anadolu'nun her yanında duvar resimlerinin varlığı şaşırtıcı değildir (Arık 1988). Anadolu ya da Anadolu dışındaki bölgelere baktığımızda her bölgenin öncülüğünü yapan bir kent dikkati çekmektedir. Bu duruma örnek olarak Ege Bölgesinde, İzmir'in öncülüğünde Yunanistan, adalar ve tüm bölgeyi kapsayacak şekilde ve bölgeye özgü yapıların vurgusu, Antep ve Hatay'da Halep eyaletinin öne çıkardığı farklılıklar ya da Kapadokya

bölgesinde gayrimüslimlerin yaşadığı alanlarda hem İstanbul repertuarı hem de yöreye dair uygulamalar hemen fark edilir. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki duvar resimleri başkent ile eyaletler arasında güçlü bir iletişimin varlığını kanıtlar niteliktedir. Ayrıca hem III. Selim Dönemi'nde güçlenen ayan ve eşrafın etkisi hem de 19. yüzyılda oluşan ve gelişen tüccar kesimin varlığı ve etkisi de yoğundur (Şahin Tekinalp, 2002, ss. 444-447).

Duvar Resimlerinde Saat İmgesi¹

TDK Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre Alafranga, “Frenklerin töre, âdet ve hayatına uygun, Frenklerle ilgili, Batılıca, alaturka karşıtı”, “Avrupa kültürüne özgü olan” ve “Avrupa uygarlığını benimsemiş, Avrupa eğitimiyle yetişmiş (kimse)” şeklinde üç tanımla açıklanmaktadır. Osmanlı modernleşme döneminde bu tanıma uygun olarak pek yok yenilik kabul edilir ve pek çok Avrupa kökenli obje kullanılmaya başlanmıştır. Araştırmamız kapsamında bu objeler arasında dikkatimizi çeken saatlerin izi sürülmeye çalışılacaktır.

Gündelik hayatın içinde tek başına alışlagelmiş anlamlarının dışında, bir yandan modernlik bir yandan da imparatorluk açısından güç göstergesi olan nesne ve araçlara da bakmak gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında saat modernliğin önemli göstergelerinden biridir. Sarkaçlı olarak büyük boyutlu olanlar ile raf ya da masa saatleri 18. yüzyıl zenginlerinin kullanmaya başladığı bir objedir. Özellikle III. Selim döneminde başlayan saat merakı gittikçe özel ustalık gerektiren bir mesleğe de dönüşmüştür. 19. yüzyılda Avrupa markalı günlük kullanım saatleri yaygınlaşmış ve hatta duvar resimlerinin bir parçası olmuştur.

II. Mahmud döneminde (1808-1839) Moltke, 24 Kasım 1835 tarihli mektubunda Serasker Mehmed Hüsrev Paşa'nın evini eşyalarıyla birlikte anlatır.

“...Serasker elçiyi birçok pencereleri olan büyük bir salonda kabul etti. Burada geniş bir sedirden başka kanepeler, sandalyeler, masa saatleri ve masalar, hülasa Türk generalin Avrupalılaştığının bir sürü delili vardır...” şeklinde söz etmektedir (Moltke, 1995, ss. 35-36). Ayrıca başka bir mektubunda zenginlerin evlerinde üçü, dördü bir arada bulunur ama biri bile işlemez diye anlatmıştır. Ayrıca Moltke, 1837'de Varna'dan yazmış olduğu bir diğer mektubunda Silistre Müşiri Vezir Said Paşa'nın evindeki bir davetten söz ederken “... Mahun sandalye ve kanepeler konmuş ve hiç şüphesiz tamamıyla Avrupa tarzında döşemiş olmak için, bir masanın üstüne üç tane masa saati yerleştirmişti...” şeklinde anlatır (Moltke, 1995, s. 46).

Bir başka seyyahın tanıklığına bakılırsa, 1836'da resmi görevle İstanbul'a gelen babasına eşlik eden İngiliz Julia Pardoe'nun anlatımlarından günlük yaşam kesitlerini okuyabiliyoruz (Pardoe, 2010). İngiltere'ye döndükten sonra 1837'de tanıklıklarını yayınlayan Pardoe bir Türk konağındaki bayram sabahını aktarırken “...Kısa müddette güzel Türk evlerinin hepsinde bulunduğunu keşfettiğim kemerli girintide ‘konuşkan’ bir Fransız saati, perilere yakışır ‘dokunaklı’ bir müzik çalıyordu. Bu eşya Şarklı insanlar arasında umumi olarak çok revaçta; ailenin yaşadığı her odada ekseriyetle bir veya daha fazla saat bulunuyor...” cümleleriyle modern bir aletin varlığından söz etmektedir (Pardoe, 2010)².

¹ Araştırmamızda Osmanlı İmparatorluğu sınırları değil günümüz Türkiye topraklarında yer alan ve birçoğu tarafımızca saptanmış, belgelenmiş olan saatli resimler seçilmiştir. Balkanlar, Makedonya günümüzde ilgi gören bölgeler olarak araştırılmaktadır. Ancak bu çalışmada sadece bizzat gördüğümüz bölge ve yapılar çalışma konusu olarak seçilmiştir. Ancak makalemizin araştırma alanı dışında tutulan ve özellikle Balkanlarda yer alan bölgeler için bakınız İbrahimgil, 2002, ss. 137-152, Uçar, 2013, ss.1161- 1184, Karaaslan, 2019, ss.353-369, Karaaslan, 2013, ss.107-127.

² Pardoe'nun *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks* adlı seyahatnamesi büyük ilgi görünce *The Beauties of the Bosphorus* kitabını hazırlamıştır. Özellikle ikinci kitabı başta İstanbul olmak üzere Gezintisinin detaylarına yar verdiği görülür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pardoe, J.,2010, *Sultanların Şehri İstanbul*, çev. Banu Büyükkal, İstanbul, İş. Bankası Yayınları.

Bu anlatımların görsel yansımaları duvar resimlerinde bulunmaktadır. Safranbolu'daki evin başodasında yer alan dört saat betimlemesi sanki Moltke'nin ya da Pardoe'nun mektuplarının yansıması gibidir. Bu kez odanın her yanından görünecek şekilde ve her biri farklı bir anda durmuş gibi görünen saatler tavan eteğine betimlenmiştir ve bu anlamda ender örneklerden biridir (Görsel 2-5). Genellikle masa saatleri, küçük boyutlu ve süslü betimlenmiş olup bu betimlemeler daha çok konaklarda tercih edilmiş gibi görünmektedir.³

Görsel 2: Safranbolu saatli odadan masa saati betimlemesi (Pelin Şahin Tekinalp arşivi)

Görsel 3: Safranbolu, Saatli odadan masa saati betimlemesi (Pelin Şahin Tekinalp arşivi)

³ Bu evin mirasçıları, evin ilk sahipleriyle ilgili bilgiye sahibi olmadıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla meslekleri konusunda bir bilgimiz yoktur. Evin sahibi, H. Ü. Biyoloji bölümünden sevgili hocamız Cahit Doğan sayesinde bize ulaşmış ve evi birlikte gezerek belgeleme fırsatımız olmuştur. Yakın zamanda kaybettiğimiz Cahit hocamızın ruhu şad olsun.

Görsel 4: Safranbolu, Saatli odadan masa saati betimlemesi (Pelin Şahin Tekinalp arşivi)

Görsel 5: Safranbolu Saatli odadan masa saatli oda genel görünüm (Pelin Şahin Tekinalp arşivi)

Sadece konakların bezemelerinde değil dini mimariyle bağlantılı şadırvanların bezeme repertuarında da saat imgesi karşımıza çıkmaktadır. İzmir ve Amasya'daki şadırvanlar bu duruma örnek olarak verilebilir.

İzmir Şadırvanaltı Camisi şadırvanı 1630'da yapılmış ve ardından 19. yüzyılda iki kere onarılmıştır. 1834/35 yılında yapılan onarımla bugünkü halini aldığı düşünülen şadırvanın tonozundaki saat kadranı dikkat çekicidir (Arık, 1976, s. 145). Tonozu zamanla ikiye bölen saat siyah konturla belirgin hale getirilmiştir (Görsel 6). Caminin hemen bitişiğinde yer alan şadırvanda betimlenmesi namaz vakitlerine işaret ediyor olmalıdır.

Görsel 6: İzmir Şadırvanaltı Camisi şadırvanı (Pelin Şahin Tekinalp arşivi)

Amasya II. Beyazıt Camisi Şadırvanında ise yoğun bir İstanbul panoraması içinde büyük bir meyve ağacı ve meyve ağacının yanında bir taht dikkati çeker. Bu kez tahtın başlığında, saat sekizi işaret eden taçlı bir saat kadranı bulunur. Bu saat betimlemesini modern ve yeni bir eşya olarak yorumlamanın yanı sıra saatin sekizi göstermesi ile sanatçının hanedanlığın sekizinci padişahı II. Beyazıt'a (1481-1512) gönderme yaptığını da düşünmek olasıdır (Uz Taşkesen, 2011, s. 183). Şadırvan 1482–1486 yılları arasında Sultan II. Beyazıt adına Yeşilirmak kıyısında inşa edilmiştir ancak resimler 19. yüzyılın son çeyreğinde eklenmiştir (Renda, 1977, s. 160) ve şadırvan resimlerinin üslup özelliklerinden dönemin halk ressamlarından Zileli Emin tarafından yapıldığını anlaşılmaktadır (Uz Taşkesen, 2011, s. 179). Tıpkı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Cami şadırvanındaki resimler gibi bütün imgeler yan yana, iç içe, üst üste betimlenmiştir Amasya'daki şadırvanda (Görsel 7-8).

Görsel 7: Amasya II. Bayezid Camisi şadırvanı (Pelin Şahin Tekinalp arşivi)

Görsel 8: Amasya II. Bayezid Camisi şadırvanı saat detayı (Pelin Şahin Tekinalp)

Duvar resimlerinde sayıca az olmakla birlikte sarkaçlı saatler de dikkati çekmektedir. Abdülaziz Bey, 19.yüzyılda saatlerle ilgili olarak kitabında “Halktan vüzeraya kadar herkesin, özellikle Müslümanların ibadet zamanlarını tayin için saat taşınması, konak ve hanelerde saat bulundurması tabii bir ihtiyaçtı” diye anlattıktan sonra konak ve evlerde tercih edilen büyük ve müzeyyen saatlerden, bunların mücevher gibi pahalı olduklarından ve zenginlik göstergesi olarak kullanıldığından söz eder. Ayrıca Avrupa’dan getirildiklerini ve çok çeşitli olduklarından da bahsetmektedir (Abdülaziz, 2002, ss. 207-211). Bu tanıma uygun iki betimlemeden biri Göreme’de Tillioğlu Mehmet Ali Ağa Konağı’nda yer almaktadır (Görsel 9-10).

Görsel 9: Göreme’deki Tillioğlu Mehmet Ali Ağa Konağı’ndaki sarkaçlı saat (G. Renda arşivi).

Görsel 10: Göreme’deki Tillioğlu Mehmet Ali Ağa Konağı’ndaki resim (G. Renda arşivi).

Aynı şekilde sarkaçlı ve yüksek bir yerde gövdesi masa saatleri formunda bir saat olduğu dikkati çeker. İkincisi ise Safranbolu Yörük Köyü Sipahioğlu Konağında karşımıza çıkar. Tam da tanımdaki gibi renkli çiçekli, sarkaçlıdır (Görsel 11).

Görsel 11: Safranbolu Yörük Köyü, Sipahioğlu Konağı orta sofa, sarkaçlı saat (Pelin Şahin Tekinalp arşivi)

Tanzimat Fermanı (1839) ile başlayan modernizasyon devlet kurumlarında yoğun olarak görülür ve modern kurumların ortak saate duyduğu gereksinimle birlikte ofis saatleriyle ilgili olarak kararlar çıkarılır. Ayrıca 19.yüzyılın ikinci yarısında demiryolu ve denizyolu ile ilgili olarak gelişmelerin yaşanması da alaturka saatlerin kaldırılmasını zorunlu kılar. 1884 de Washington D.C’ de düzenlenen Asal Meridyen Konferansında Greenwich Gözlem Evi'nin başlangıç meridyeni olarak kabulü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bir heyetle konferansa katılımı sonrasında İmparatorluk sınırları içinde alaturka ve alafranga olmak üzere iki saatli devam etmesi önemli bir gelişme ve gelişmelerin Osmanlı'da kabulü anlamına gelmektedir (Wishnitzer, 2010 ss. 52-53). 1913 yılında bu kez Paris'te düzenlenen Uluslararası Saat Konferansı'na katılan 18 ülkeden biri yine Osmanlı İmparatorluğudur.

Bu gelişmelerin sonucunda saat kuleleri öncelikle Avrupa'da başlar ve gündelik hayatı düzene sokmak için yapılmışlardır. Zamanın maddi ve manevi olarak karşılığının farkında olmak isteyen insanlar için bu durumu kullanışlı hale getirmişlerdir. Avrupa ülkelerinde çoğunlukla paranın el değiştirdiği çarşıların saat kulelerinin çevresinde kuruldukları görülmektedir. Çarşı ve pazarın kurulması ve akşam toplanması gibi zamana gereksinim duyan bir çalışmayı da beraberinde getirdikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda ise saat kuleleri Safranbolu saat kulesi haricinde 19. yüzyılın son çeyreğinde görülmeye başlar ve çoğunlukla bir yapının ya da bir yapı toluğunun parçası olarak inşa edilmişlerdir. Bu durumda, belki Osmanlı'nın üretim toplumu olmadığı, dolayısıyla gündelik hayatın içinde namaz vakitleri dışında zamanı bilme ihtiyacı hissetmediklerini savunan araştırmacılar öne çıkmaktadır. Ayrıca saatleri çalışır durumda tutmak için görevli ve zaman ayırmanın gerekmesi saat kulelerinin inşa edilmesi ile hali hazırda inşa edilmiş olanların çalışır durumda tutulmasının zorluğu kule inşa etme isteğini de yok etmiş olmalıdır (Gürbüz, 2009, ss. 135-139). İleri sürülen bu savlara ve saat kulelerinin işlevi/zaman içindeki işlevsizliği durumuna karşı 19.yüzyılın sonunda özellikle de II. Abdülhamid'in (1876-1909) çalışma ve üretmeye yönelik olarak bu durumu değiştirme amacıyla girişimi yine saat kulesi inşa etmek olacaktır.

Değişen kentlerle birlikte değişen/yenilenen İmparatorlukta sekülerleşmenin sembollerinden biri saat kuleleri olarak görünecektir. Dinden bağımsız bir şekilde saat kuleleri dikilir ve Serim Deringil'e göre saat kuleleri zamanı emekle birleştirmeye dayanan yeni bir ekonomik düzenin mekânları olarak hızla İmparatorluğun her yanına inşa edildikleri anlaşılır (Deringil, 2014, s. 43). 19. yüzyılda hüküm süren tüm sultanların saat kulesi yaptırdıkları anlaşılabilir şekilde, özellikle saatçiliğe meraklı olan II. Abdülhamid (1876-1909) devrinde özel emirle yapılır ve böylece de Osmanlı topraklarında yaygınlaştıkları görülür (Duymaz, 2011, ss. 71-

89). Sultan II. Abdülhamid, 1901 yılında tahta çıkışının 25. yılı anısına İmparatorluk topraklarında sancak ve vilayetlerde saat kulelerinin yapımını emretmiştir. Bu sayede merkezden uzakta özellikle Anadolu'da devletin varlığının kanıtı ve zaman / iktidar kavramının sembolü olacaktır saatler.

Ancak Sultan II. Abdülhamid'den çok önce Safranbolu'nun ünlü saat kulesi inşa edilmiştir bile. Pek çok görevinin dışında Sadrazam da olan İzzet Mehmet Paşa Safranboluludur ve İmparatorluk topraklarında pek çok vakıf kurmuştur. Safranbolu ile ilgili olarak saat kulesinin vakfiyesinin olması dikkat çeker. Dolayısıyla Safranbolu Saat kulesi, 1798'de III. Selim'in (1789-1807) sadrazamlarından İzzet Mehmet Paşa tarafından Safranbolu'da yaptırılır ve vakfiyesinde de belirtilmektedir. Saat kulesi her yönden görülebilecek şekilde konumlandırılmıştır ve 20 m yükseklikte olup şehre bakan yüzünde yuvarlak saat yer alır (Deniz, 2011, ss. 30-39) (Görsel12).

Görsel 12: Safranbolu Yörük Köyü, Sipahioğlu Konağı, başoda, İstanbul'dan saat kuleli deniz manzarası (Pelin Şahin Tekinalp arşivi)

Bursa Sümbüllübahçe'deki gibi bazen kendi bölgesindeki saati bazen de Sivas Kangal Ağası Konağı'nda başkent İstanbul'dan, Safranbolu'da (Uluçam Kırbağ, 2019, ss. 6661-6666) ise İstanbul ile Safranbolu şehrinin bir arada resmedildiği ve kara bölümünde yapı ile kulenin çok yakın olması gerekçesiyle Safranbolu saat kulesi gibi çeşitli saatlerin belgelendiği görülmektedir. Tümünde kare bir zemine oturmuş kuleler resmedilmiştir.

Sivas, Kangalağası Konağında yer alan İstanbul Tophane/Nusretiye saat Kulesi betimlemesi Tophane Kışlası önünde ve Nusretiye Camisinin güneyinde yer alır⁴ (Görsel 13). Kulenin kaidesindeki tuğradan 1848-49 tarihinde Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Saat kulelerinin çoğunda olduğu gibi yukarı doğru daralan Tophane kulesi yaklaşık 14. metre olup dört katlıdır (Acun, 2011, s. 49).

Görsel 13: Sivas Kangal Ağası Konağı, Tophane Kulesi, orta sofa, detay (Pelin Şahin Tekinalp arşivi)

⁴ 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depreminde Maraş Ebrar sitesinde yitirdiğimiz, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi 2010 yılı mezunlarından ve aynı zamanda beraber bitirme tezi olarak Sivas Kangalağası Konağını çalıştığımız çok sevgili, enerji küpü, güler yüzlü Emine Kara Topaloğlu'nu özlemle anıyorum. Sizin için zaman tükendi belki ama belleklerimizde hep var olacaksınız. Çocukların ve sevgili eşin ile birlikte huzurla uyu.

Bursa’da Sümbüllübahçe Konağındaki Bursa Saat Kulesi Tophane parkı içine inşa edilmiş olup yine kare bir zemine oturtulmuş dört köşe, altı katlı ve 33. m. yüksekliğindedir (14. Resim). Zeminden yukarı daralır ve Sultan Abdülhamid’in fermanı ile yaptırılmıştır (Davun, 2011, ss. 348-349). Kule, Vali Reşit Mümtaz Paşa ile Belediye Başkanı Mehmet Emin Bey idaresindeki Bursa’da inşa edilmiştir. Yapımına 1904’de başlanan kulenin tamamlanıp açılması ise Acun’a göre 1905’de, Davun’ a göre ise 1909’ da gerçekleşmiştir.

Görsel 14: Bursa, Sümbüllübahçe Konağında başodadan Bursa Saat Kulesi

(Prof. Dr. Zeren Tanındı arşivi)

Safranbolu örneği düşünüldüğünde en erken Saat Kulesine sahip bir kent olmanın ayrıcalığıyla, betimlemede İstanbul ile Safranbolu şehrinin bir arada resmedildiğini savunan araştırmacılar, bölgenin zamanında suyla kaplı olduğu bilgisinden de söz ederek iki kentin birleştirilerek aktarılmış olabileceğini söylemektedir (Uluçam Kırbağ, 2019, s. 6665). Diğer resimler ise II. Abdülhamid’in saltanatında pek çok yere saat kulesi inşa ettirmesiyle ilgili olmalıdır. Saat Kulelerinin kent içindeki ihtişamı, sesi ile varlığının duvar resimlerine yansımış olması da 19. yüzyıl duvar resimlerinin resimli tarih atlası gibi tarihin görsel sunumu olarak yorumlanabilir.

Sonuç

Güneşin hareketine bağlı olarak, bir cismin gölgesinin yeryüzüne düşmesine göre zamanı belirlemeyi başaran insanoğlu bu durumu gündelik gereksinimlerine göre geliştirecek ve çeşitli buluşlarla evlerde kullanılacak aletlerle yaygınlaşmasını sağlayacaktır.

Yüzyıllar boyunca zamanı ve saati gösteren muvakkithaneler özellikle Osmanlı topraklarında günlük yaşantıyı düzenleme amacındadır. Muvakkithanelerin işlevsel olarak devam ettiği 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren saat kulesi inşa edildiği görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e kadar pek çok malzemenin yanında saatler düşünüldüğünde de “Osmanlı Pazarı diye tanımlanan, fazla, gelişmiş ve çeşitlilik içeren saatlerin üreticisi ve satıcılarından kısaca saatçilerin varlığından söz edilmektedir (Gürbüz, 2009, s.106). Osmanlı ve Avrupalı ustaların nasıl çalıştığı, alıcılarının kim olduğu ve satış ücretleri belgelerden okunabilmektedir. İmparatorlukta mekanik saatler moda olmuş, çok talep edilmiş ve kalite açısından üst düzey saatler halk arasında dolaşıma girmiş olmasına karşın saat kuleleri/

Safranbolu'daki hariç olmak üzere/ 19. yüzyılın sonlarına kadar inşa edilmeyecektir. Bir görüşe göre müezzinlerin görevini üstlenince müezzinler işsiz kalacağı için mi yoksa başka sebepten dolayı mıdır bilinmez ama bu durum II. Abdülhamid ile değişecektir.

Aslında Tanzimat'ın ilanıyla başlayan süreçte 'uygar batıya' yönelişin önemli göstergelerinden biridir saatler ve sonrasında da saat kuleleri. Çağdaş ve yeni bir uygarlığı sembolize edencesine modernleşmenin temsilcisi olmuştur. Saat kuleleri, özellikle başta yaşam için gerekli olan ve gündelik hayatın sürdüğü, para alışverişinin devam ettiği dükkânlarla dolu çarşı ve pazar yerleri ile iç içe yapılmıştır. Namaz saatinden başka günlük yaşamın, artık sekülerleşen toplumun başvurduğu ya da kullanmasının beklendiği süreçte saatler modernliğin sembolü kabul edilmiştir. Özellikle II. Abdülhamid'in isteği ile yaygınlaşan saat kuleleri, bu değişimin göstergesi olarak görülmüştür. Ali Cengizkan, saat kulelerini kamusal mekânın ortak kullanımında kapladıkları yer ve ifade ettikleri anlam açısından sınıflandırmak gerektiğini söylemektedir (Cengizkan, 2002, ss. 18-20). Ankara, Antalya, Bursa'dakiler gibi ticaret merkezinin, yönetim yapılarının ve kentsel yerleşim alanlarının ortasında; Adana, İzmir örnekleri gibi ticaret alanının kıyısında ya da İstanbul saraylarındaki gibi yapı grubunun parçası olarak ya da Safranbolu örneği gibi yerleşim dışındaki kamusal mekânı örgütleyebilir. Ayrıca masa saatleriyle birlikte saat kuleleri sadece görsel değil sesleriyle de iletişim kurarlar ve Tanzimat sonrasında toplumun yeniliklere uyumunda da önemli bir görev üstlenmişlerdir. Böylece zamanın, saatin modernleşme ve akılcı topluma geçme süreci başlamıştır.

Tüm halkın ortak zamanı kullanma algısı saat kulelerinin saat başını ilan eden sesi ile görüntüsü, camilerde sade duvar saati olarak namaz vaktinin duyurulmasıyla kamusal olarak kullanılırken bireylerin evlerinde ise masa ya da sarkaçlı duvar saatinin tercih edilmesi modern aile göstergesi olarak dikkati çekmektedir. Bu durumda saatler, saat kuleleri kamusal alanda meydanlarda, tepelerde, yapı üzerinde olmasıyla mekânı kurgulayan, iletişim aracı olmasıyla da farklı görevler üstlenen modern bir aleti barındıracaklardır. Gündelik yaşamın değişimi ve sekülerleşmesi ile artık saatler de zamanın aynı şekilde algılanmasına hizmet etmektedir.

Bu bağlamda Osmanlı resminin bilgi verme, belgeleme anlayışına uygun olarak duvar resimlerinde de geleneksel anlatımların yanı sıra küçük ya da büyük bütün yeniliklerin yer bulduğu anlaşılmaktadır. Zamanın resimleri her türlü olayın, farklılığın, tarihin ve yeni olanın belirtisi olarak sanki resimli ansiklopediler gibi görev üstlenmektedir. Başta Balkanlarda olmak üzere İmparatorluğun hüküm sürdüğü farklı coğrafyalarda çeşitli saat tasvirleri bilinmekle birlikte, bu makalede özellikle Anadolu örneklerinden bir seçki ile her türlü yeniliğin, modernlik göstergesi olarak resimlerdeki varlığı ortaya konulmuştur. Aynı zamanda alafranga saatlerin dönemin tanıklarından günümüze ne şekilde aktarıldığı ve resimlerle ortak bir tavrın okunabildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Acar, Ş. (2011). *Osmanlı'da günlük yaşam nesnelere*. YEM Yayınları.
- Araç, Ü. (2015). *Saraydan otağ'a: Dâmad İbrahim Paşa'nın bânîlik ve hâmîliği : (1718- 1730)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Acun, H. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu saat kuleleri*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Acun, H. (2011). Saat kuleleri ve önemi, Ahmet Gürbüz (Ed.). *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 8-12. Karabük Valiliği Kültür Hizmeti.
- Abdulaziz Bey. (2002). *Osmanlı âdet, merasim ve tabirleri*. Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay (Haz.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arık, R. (1988). *Batılılaşma dönemi Anadolu tasvir sanatı*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Cengizkan, A. (2002). *Modernin saati*. Boyut Yayın Grubu.
- Çam, N. (1990). *Osmanlı güneş saatleri*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Davun, B. (2011). Zamanın anıtsal takipçileri: Ankara, Yenişehir, Sivrihisar ve Bursa saat kuleleri. Ahmet Gürbüz (Ed.). *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 348-349. Karabük Valiliği Kültür Hizmeti.
- Duymaz, A. Ş. (2011). Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülus töreni kapsamında yer alan saat kulesi yapım etkinlikleri. Ahmet Gürbüz (Ed.). *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, 71-89. Karabük Valiliği Kültür Hizmeti.
- Deringil, S. (2014). Padişahım çok yaşa. Abdülhamid döneminde sembolizm ve iktidar, *iktidarın sembolleri ve ideoloji II. Abdülhamid dönemi (1876-1909)*. Doğan Kitap, 29-56.
- Deniz, Ş. (2011). İzzet Mehmet Paşa vakfı'na ait bir eser: Safranbolu saat kulesi. Ahmet Gürbüz (Ed.). *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 30-39. Karabük Valiliği Kültür Hizmeti.
- Evliya Çelebi. (2016). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi 1-6*. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (Haz.). Yapı Kredi Yayınları.
- Gürbüz, Ş. (2009). Saat kulelerinin varlığı ve yokluğu üzerine. Haz. Şennur Şentürk ve Nihat Tekdemir *Zamanın Görünen Yüzü Saatler*, Yapı Kredi Yayınları, 133-147.
- Haşim, A. (2021). *Gurebahane-i Laklakan*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İbrahimgil, M.Z. (2002). Makedonya'da Türk mimarisinde görülen sembolik motifler. *Prof. Dr. Haluk Karamağaralı Armağanı*, 137-152.
- Karaaslan, M. (2019). Osmanlı duvar resimlerine Balkanlar'dan bir örnek: Hadım camii / An example of the Ottoman wall painting in The Balkans: the Hadum mosque. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 354-369.
- Karaaslan, M. (2020). Kosova'daki iki Rifai tekkesinden imgeler / Images from two Rifai dervish lodges (Tekkes) in Kosovo. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 107-127.
- Moltke, H. K. B. (1995). *Moltke'nin Türkiye mektupları*. Hayrullah Örs (Çev.). Remzi Kitabevi.
- Pardoe, J. (2010). *Sultanların şehri İstanbul*. Banu Büyükkal (Çev.). İş Bankası Yayınları.
- Renda, G. (1977). *Batılılaşma döneminde Türk resim sanatı 1700-1850*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Renda, G. (1975). Türk resminde manzara geleneği. *Sanat Edebiyat Dergisi*, 1. 36-49.

-
- Şahin Tekinalp, P. (2002). Batılılaşma dönemi duvar resmi. *Türkler* 15, 440-444.
- Tabak, F. & Tekinalp, V.M. (2011). Anadolu'daki antik ve geç antik dönem konik güneş saatleri için gnomon ve enlem hesaplamaları. *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 121. Karabük Valiliği Kültür Hizmeti.
- Tanpınar, A. H. (2008). *Saatleri ayarlama enstitüsü*. Dergâh Yayınlar.
- Uçar, M. (2013). Berat Bekârlar cami duvar resimleri. *The Journal of Academic Social Science Studies/JASSS*, 7, 1161-1184.
- Uluçam Kırbağ, M. (2019). Safranbolu Yörük köyü Sipahioğlu konağı başodası duvar resminde bir yanılığ. *SSSjournal* 5(50), 6661-6666.
- Uz Taşkesen, A. N. (2011), Amasya II. Beyazıt camisi şadırvanı duvar resimlerinin restorasyonu ve ikonografik çözümlemesi. *Vakıflar Dergisi*, 36, 177-189.
- Yılmaz, G. (2011). Batılılaşma dönemi Osmanlı sosyal yaşamında saatlerin yeri. *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, 41-50. Karabük Valiliği Kültür Hizmeti.
- Wishnitzer, A. (2010). "Our time" on the durability of the alaturka hour system in the late Ottoman Empire, *International Journal of Turkish Studies*, 16. 47-69.